

УДК 341.231

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.18>

СВОБОДА СЛОВА В ЕПОХУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ЗАХИСТ ВІД ЦЕНЗУРИ ТА ОНЛАЙН-ПЕРЕСЛІДУВАНЬ

Кучин Т.Р.,

*студентка Навчально-наукового інституту
економічної безпеки та митної справи
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0003-1744-9971
e-mail: tkuchin118@gmail.com*

Костенко І.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-6974-023X
e-mail: kostenko111@gmail.com*

Кучин Т.Р., Костенко І.В. Свобода слова в епоху цифрових технологій: захист від цензури та онлайн-переслідувань.

У статті розглядаються ключові аспекти, пов'язані із загрозами свободі слова в онлайн середовищі, зокрема цензурою та переслідуваннями. Автор досліджує інструменти, які допомагають захистити цю свободу, відновити доступ до інформації та висловлювань, що були обмежені. Особлива увага приділяється ролі міжнародних стандартів у сфері прав людини та їх важливості для забезпечення свободи слова в цифрову епоху.

Автор аналізує інноваційні підходи та технології, які використовуються для захисту інтернет-користувачів від цензури та онлайн-переслідувань. В дослідженні відображені актуальні тенденції у сфері інформаційної свободи та пропонує рекомендації щодо подальших кроків для підтримки цінностей демократії та прав людини в цифровому просторі.

Загалом, у статті проаналізовано вплив соціальних мереж та інших онлайн платформ на свободу слова та висловлювання. Висвітлено роль цифрової грамотності та освіти у формуванні обізнаності користувачів щодо їхніх прав і можливостей в Інтернеті. Також розглядаються етичні аспекти використання свободи слова в онлайн середовищі та важливість балансу між свободою висловлювань та захистом від негативного впливу та дискримінації.

Аналізуючи інноваційні підходи та технології для захисту свободи слова в онлайн-середовищі, стаття підкреслює актуальні тенденції у сфері інформаційної свободи. Результати та рекомендації статті можуть стати основою для розробки політик і програм, спрямованих на захист цінностей демократії та прав людини в цифрову епоху. Це дослідження може також допомогти державним органам, громадянському суспільству та ІТ-компаніям в їхніх зусиллях щодо захисту свободи слова та обізнаності користувачів щодо їхніх прав і можливостей в Інтернеті. Такий підхід підсилює роль науки і досліджень у вирішенні важливих проблем сучасного світу, зокрема в сфері цифрової свободи та прав людини.

Ключові слова: свобода слова, цифрові технології, цензура, онлайн-переслідування, захист прав людини, інтернет, міжнародні стандарти.

Kuchyn T., Kostenko I. Freedom of speech in the age of digital technologies: protection against censorship and online persecution.

This article examines key aspects related to threats to freedom of speech in the online environment, particularly censorship and persecution. The author explores tools that help protect this freedom, restore

access to information and expressions that have been restricted. Special attention is given to the role of international standards in the field of human rights and their importance in ensuring freedom of speech in the digital age.

The author analyzes innovative approaches and technologies used to protect internet users from censorship and online persecution. The research reflects current trends in the field of information freedom and offers recommendations for further steps to support the values of democracy and human rights in the digital space.

Overall, the article analyzes the impact of social media and other online platforms on freedom of speech and expression. It highlights the role of digital literacy and education in shaping users' awareness of their rights and opportunities on the Internet. Ethical aspects of using freedom of speech in the online environment and the importance of balancing freedom of expression with protection against negative influence and discrimination are also considered.

Analyzing innovative approaches and technologies for protecting freedom of speech in the online environment, the article emphasizes current trends in information freedom. The results and recommendations of the article can serve as a basis for the development of policies and programs aimed at protecting the values of democracy and human rights in the digital age. This research can also assist government bodies, civil society, and IT companies in their efforts to protect freedom of speech and raise awareness among users about their rights and opportunities on the Internet. Such an approach reinforces the role of science and research in addressing important issues in the modern world, particularly in the realm of digital freedom and human rights.

Key words: freedom of speech, digital technologies, censorship, online harassment, protection of human rights, Internet, international standards.

Актуальність теми. Тема свободи слова в епоху цифрових технологій є надзвичайно актуальною у сучасному світі. З розвитком інтернету та цифрових комунікацій зросла не лише можливість вільного обміну інформацією, але й ризики щодо цензури та онлайн-переслідувань. Завдяки цифровим технологіям, які стають все більш доступними та потужними, уроки заборони і контролю можуть бути здійснені більш ефективно, що викликає серйозні загрози для свободи слова та прав людини. Тому дослідження цієї теми надзвичайно важливе для розвитку стратегій захисту прав і свобод громадян у цифровій епоху.

Мета цього дослідження полягає в розумінні актуальності теми свободи слова в епоху цифрових технологій та виявленні способів захисту цієї свободи в онлайн-середовищі. З урахуванням швидкого розвитку інтернету та цифрових комунікацій, що спричиняє як можливості для вільного обміну інформацією, так і загрози у вигляді цензури та онлайн-переслідувань, дослідження цієї теми стає дуже важливим.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану свободи слова в цифрову епоху, виявленні актуальних викликів та пропозиції шляхів їх вирішення. Також вона ставить за мету розглянути роль технологій, зокрема розвиток інноваційних інструментів для обходу цензури та збереження доступу до інформації, та розробку рекомендацій для різних суб'єктів, таких як державні органи, громадянське суспільство та IT-компанії, щодо захисту свободи слова в онлайн-середовищі.

У цифрову епоху, коли доступ до інформації став швидким та безперешкодним, свобода слова стає ключовим аспектом суспільного розвитку. Однак з ростом впливу інтернету та цифрових технологій з'являються нові виклики, пов'язані з цензурою та онлайн-переслідуваннями. Ця стаття аналізує поточний стан свободи слова в контексті цифрової епохи та пропонує шляхи захисту від цензури та онлайн-переслідувань [7, с. 7].

З розвитком інтернету зросла і потенційна загроза для свободи слова. Країни з авторитарними режимами використовують технології цензури для обмеження доступу до незалежних медіа та підґрунтя для переслідування опозиційних голосів. Технологічні компанії також зіштовхуються з викликами щодо маніпуляції вмістом та алгоритмами, які можуть призвести до обмеження свободи слова.

Один із способів захисту від цензури - розвиток технологій, які дозволяють обходити блокування інтернет-ресурсів. Використання віртуальних приватних мереж (VPN), інструментів анонімізації та технологій обходу блокування дозволяє користувачам зберігати доступ до інформації навіть у країнах з цензурою.

Виклад основного матеріалу. У контексті зростаючої кількості онлайн-переслідувань, важливо забезпечити захист приватності та анонімності. Застосування криптографічних засобів захи-

сту, якісних інструментів шифрування та підпису, а також використання безпечних комунікаційних платформ може допомогти у запобіганні онлайн-переслідувань.

Міжнародні стандарти та угоди є ключовим інструментом у захисті свободи слова в цифровій епоху. Важливо розвивати та підтримувати міжнародні норми, які гарантують свободу інформації та захист прав людини в онлайн-середовищі [3, с. 16].

Свобода слова в епоху цифрових технологій є важливим елементом суспільного прогресу та розвитку. Забезпечення захисту від цензури та онлайн-переслідувань вимагає комплексного підходу, який включає розвиток технологій, міжнародне співробітництво та забезпечення прав людини в інтернеті. Важливо продовжувати працювати над зміцненням цих заходів для забезпечення свободи слова у всіх куточках світу [5, с. 8].

Основні принципи поширення інформації визначені в провідному міжнародному документі – Європейській Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Європейська Конвенція, ЄКПЛ). Згідно зі статтею 10 ЄКПЛ, кожній особі гарантується право на свободу вираження, що охоплює всіх, від журналістів та засобів масової інформації до звичайних громадян, які бажають отримати чи передати інформацію. Ця свобода поширюється як на традиційні, так і на інтернет-засоби масової комунікації.

Право на свободу слова включає право висловлювати свої думки та отримувати інформацію без втручання державних органів, незалежно від кордонів. Проте це право не є абсолютним і може бути обмеженим, за умови, що такі обмеження передбачені законом, націлені на досягнення законної мети та є необхідними в демократичному суспільстві. ЄКПЛ встановлює також обов'язки та відповідальність, пов'язані з правом на свободу вираження. Обмеження цього права повинні бути встановлені законом, націлені на досягнення законної мети, пропорційними та мають бути необхідними в демократичному суспільстві [1, с. 7].

Міжнародні стандарти поширення інформації в Інтернеті також враховуються в рішеннях Європейського Суду з прав людини та в документах, прийнятих іншими міжнародними організаціями, які відображають принципи доступу до інформації та захисту прав користувачів мережі.

В законодавстві України існують певні стандарти щодо поширення інформації в мережі Інтернет, які не передбачають окремого спеціального регулювання для цієї сфери. Замість цього, поширення інформації в Інтернеті регулюється загальними правовими актами, такими як Конституція України, Цивільний кодекс України, телекомунікаційні закони та інші.

Стаття 15 Конституції України гарантує свободу слова, забороняючи цензуру і забезпечуючи право на вільний доступ до інформації. Також важливою є стаття 34, яка гарантує право на свободу думки і слова для кожної особи, незалежно від її статусу [4, с. 19].

Згідно з Конституцією, кожна особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію, а також вільно обирати форму та джерело інформації.

Невдовзі наступають і обмеження цих прав у випадках, передбачених законом, наприклад, у випадках загрози національній безпеці, громадському порядку або для захисту прав інших осіб. Однак, відмінності в порівнянні з Європейською Конвенцією полягають в тому, що українська Конституція не вимагає необхідності обмежень у демократичному суспільстві.

Норми про поширення інформації в Інтернеті також включаються в Закон України «Про телекомунікації». Згідно з цим законом, Інтернет визначається як всевітня інформаційна система загального доступу, заснована на Інтернет-протоколі [2, с. 5]. Ці закони встановлюють правовий фундамент для поширення інформації в мережі Інтернет, забезпечуючи свободу слова та доступ до інформації для усіх користувачів.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» також має визначення таких понять, як «веб-сайт», «веб-сторінка», «гіперпосилання», «електронна цифрова інформація» та інші. Зокрема, стаття 1 цього закону визначає їх таким чином:

- Веб-сайт представляє собою сукупність даних, електронної (цифрової) інформації, об'єктів авторського права або суміжних прав тощо, пов'язаних між собою та структурованих за адресою веб-сайту або обліковим записом його власника. Доступ до них здійснюється через адресу мережі Інтернет, що може включати доменне ім'я, каталогові записи або числову адресу за Інтернет-протоколом.
- Веб-сторінка є складовою частиною веб-сайту, яка може містити дані, електронну (цифрову) інформацію, об'єкти авторського права або суміжних прав і т. д.

Щодо відповідальності за поширення інформації в мережі Інтернет, Верховний Суд України визначив, що відповідачем може бути автор матеріалу або власник веб-сайту, якщо автор не-

відомий або інформація розміщена анонімно. Для встановлення даних про власника веб-сайту можуть бути звернуті до адміністратора системи реєстрації доменних імен.

Управління адресним простором мережі Інтернет в Україні здійснюється Об'єднанням підприємств «Український мережевий інформаційний центр» (UANIC). Інтернет-посередники, які легко розпізнати, це реєстратори доменних імен, хостинг-провайдери та Інтернет-провайдери, які надають послуги з передачі повідомлень та доступу до них. Важливу роль в поширенні інформації також відіграють інформаційно-пошукові системи, соціальні медіа, платіжні системи тощо [7, с. 15].

Державні органи не можуть вимагати обмеження доступу до контенту в Інтернеті без відповідного закону, який надає їм такі повноваження. Це вимагає закону, який відповідає стандартам Європейської Конвенції, є необхідним у демократичному суспільстві і пропорційним меті. Рішення про обмеження доступу до інформації повинно бути прийняте судовим органом або іншим незалежним адміністративним органом і підлягає судовому перегляду.

Важливо, щоб державні органи не нав'язували посередникам загальний обов'язок контролювати контент, до якого вони надають доступ, а також не притягували їх до відповідальності за сторонній контент. Такі принципи слід враховувати при ухваленні законів і під час роботи державних органів.

Щодо статусу Інтернет-ЗМІ в Україні, законодавство не чітко регулює їх діяльність. Вони оперують в рамках загальних правових норм, що стосуються збору та поширення інформації. Такий підхід сприяє широкому розповсюдженню Інтернет-видань, оскільки для їх створення не потрібно пройти державну реєстрацію.

Проте, на практиці виникають певні труднощі, пов'язані з невизначеністю правового статусу Інтернет-медіа. Творчі працівники цих видань, які збирають, обробляють та поширюють інформацію в інтересах громади, не завжди можуть підтвердити свій статус журналіста та захистити свої професійні права. Іноді виникають складнощі з визначенням особи, відповідальної за поширення недостовірної інформації.

Відсутність спеціального закону не дозволяє чітко ідентифікувати Інтернет-видання. Наприклад, не кожен веб-сайт має ознаки засобу масової інформації, існують проблеми з відокремленням медіа від інших веб-сайтів, таких як сайти органів влади чи підприємств. Надто широке визначення засобів масової інформації також створює плутанину, оскільки будь-який веб-сайт може вважати себе медіа [9, с. 12].

Отже, правова визначеність в цьому питанні наразі відсутня, що дозволяє кожному трактувати закони на свій розсуд. Це відкриває двері для неоднозначного вирішення питань. На мій погляд, настала час розробити законодавчі положення щодо правового статусу Інтернет-медіа, щоб врахувати їх особливості у цифровому середовищі.

Професійна спільнота часто ідентифікує Інтернет-видання за допомогою ряду критеріїв та професійних стандартів. Такі критерії можуть включати намір діяти як медіа, мету та основні цілі, редакційний контроль, дотримання професійних стандартів, охоплення аудиторії та поширення, а також очікування громадян.

Повертаючись до української ситуації, важливо відзначити, що невизначеність у регулюванні діяльності Інтернет-ЗМІ негативно впливає на вирішення ряду практичних питань.

Наприклад, у випадку протиправного перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, який працює для інтернет-видання, або вчинення проти нього інших кримінально караних діянь, можуть виникати серйозні проблеми. Часто такі журналісти не можуть визнатися потерпілими у кримінальних провадженнях, оскільки не можуть належним чином підтвердити свій професійний статус. Це пояснюється тим, що на законодавчому рівні Інтернет-видання не визнаються як засоби масової інформації, і тому їх працівників з формально-правової точки зору не вважають журналістами.

Крім того, працівники таких медіа не завжди можуть скористатись своїм правом на захист журналістських джерел. Наприклад, пункт 6 частини 2 статті 65 Кримінального кодексу України забороняє допитувати журналіста, як свідка, щодо відомостей, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації. Проте, працівники Інтернет-видань, які не можуть підтвердити свій статус журналіста, не можуть розраховувати і на захист своїх джерел. Один із можливих виходів для журналістів, які працюють в таких медіа, – членство в професійній або творчій спілці журналістів та отримання відповідного посвідчення.

Щодо веб-сайтів традиційних ЗМІ, вони вважаються невід'ємною складовою такого ЗМІ. Тому, якщо на такому сайті буде поширена недостовірною інформація, відповідальність за це нести має масової інформації, який зареєстрований у встановленому законом порядку. Тут немає проблем з підтвердженням професійного статусу журналістів, які працюють в таких медіа.

У статті 1 згаданого Закону зазначено, що «журналіст» – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в Державному класифікаторі професій України.

У цьому визначенні є декілька аспектів, які варто врахувати. По-перше, людина може працювати як в штаті, так і на позаштатних засадах (за цивільно-правовими договорами). По-друге, бажано, щоб назви посад відповідали тим, які містяться в державному класифікаторі. І, по-третє, визначення не обов'язково пов'язане з наявністю редакційного посвідчення. Головне - виконувати роботу зі збору, обробки і створення інформації для засобів масової інформації.

Цей підхід, заснований на характері діяльності особи, а не на формальних критеріях або документах, повністю відповідає баченню Ради Європи того, хто вважається журналістом. В Рекомендації Комітету Міністрів РЄ № (2000) 7 «Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації» наведено визначення, де «журналіст» – це будь-яка фізична або юридична особа, яка регулярно або професійно займається збором та публікацією інформації через будь-які засоби масової інформації.

Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» визначає «журналіста редакції друкованого засобу масової інформації» як творчого працівника, який займається підготовкою інформації для друкованого засобу масової інформації та діє на підставі трудових чи інших договірних відносин з редакцією або з її уповноваження.

Для цілей Кримінального кодексу України «професійною діяльністю журналіста» слід розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану із збиранням, одержуванням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою поширення через засоби масової інформації. Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується відповідними документами, виданими засобом масової інформації або професійною чи творчою спілкою журналістів.

Щодо визначення ЗМІ, законодавство України визначає їх як засоби, що призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. «Аудіовізуальна інформація» – це будь-які сигнали, що сприймаються зоровими і слуховими рецепторами людини та ідентифікуються як повідомлення про події, факти, явища, процеси, відомості про осіб, а також коментарі і (думки) про них, що передаються за допомогою зображень та звуків.

У контексті цього, будь-який веб-сайт, як частина Інтернету, може бути визнаний засобом масової інформації, навіть якщо він продає товари чи послуги, якщо він проводить інформаційну діяльність. Однак, в Україні відсутнє конкретне законодавство, яке регулювало б діяльність «Інтернет-ЗМІ», що може викликати ряд практичних проблем.

Для журналістів, які працюють в таких медіа, варіантом виходу є отримання членства в професійній або творчій спілці журналістів та отримання відповідного посвідчення. Інший спосіб полягає в тому, що юридична особа, яка працює як ЗМІ, поширюючи інформацію через веб-сайт (веб-сайти), може зареєструвати інформаційне агентство і, отримавши відповідне свідоцтво, видавати «безспірні» посвідчення журналістам.

У випадку веб-сайтів традиційних ЗМІ (газет, журналів, теле- чи радіокомпаній), професійний статус журналістів підтверджується традиційно відповідним посвідченням чи іншим документом, виданим редакцією. У ситуаціях конфлікту, особливо під час масових заходів або надзвичайних подій, журналістам рекомендується мати при собі документ, який підтверджує їхню професійну належність (якщо це безпечно).

Крім того, таке посвідчення має бути видно-видним (наприклад, бейдж з великими літерами «ЗМІ» або жилет з написом «ПРЕСА»), щоб будь-яка стороння особа могла ідентифікувати журналіста. Це збільшує шанси на відшкодування нападів за журналістськими статтями. Важливо також голосно оголосити, що ви є журналістом, щоб уникнути непорозумінь.

Висновок. Свобода слова в епоху цифрових технологій стикається з численними загрозами. Цензура, онлайн-переслідування та дезінформація – це лише деякі з проблем, з якими стикаються люди, які намагаються вільно висловлювати свої думки в Інтернеті.

Для захисту свободи слова необхідний комплексний підхід. Міжнародні стандарти, законодавство, технологічні рішення та активність громадянського суспільства – все це має працювати разом, щоб гарантувати, що люди зможуть користуватися своїм правом на свободу слова в Інтернеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/ URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Про інформацію: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
5. Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
6. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296-15113>.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Цивільно-процесуальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>.
9. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного суду України від 27 лютого 2009 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
10. Інформаційне законодавство: збірник законодавчих актів у 6 томах / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. Т. 1. Інформаційне законодавство України. К.: Юридична думка, 2016. 416 с.
11. Інформаційне законодавство: збірник законодавчих актів у 6 томах / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. Т. 2. Інформаційне законодавство країн СНД та Балтії (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизія). К.: Юридична думка, 2016. 424 с.
12. Інформаційне законодавство: збірник законодавчих актів у 6 томах / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. Т. 4. Інформаційне законодавство країн Європи і Азії. К.: Юридична думка, 2016. 384 с.
13. Інформаційне законодавство: збірник законодавчих актів у 6 томах / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. Т. 5. Міжнародно-правові акти в інформаційній сфері. К.: Юридична думка, 2016. 328 с.